

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.27.1.33-56>

Rok Ribič

Clamosi gloria Circi: slovití rimski dirkači in njihov družbeni položaj v času principata

Rimski pesnik Marcial je enega izmed svojih epigramov posvetil najznamenitejšemu rimskemu dirkaču Flaviju Skorpu (*Flavius Scorpus*),¹ ki je v cirkuških dirkah z vozovi s svojimi zmagami navduševal množice gledalcev v zadnjih desetletjih 1. stoletja po Kr.:

Ille ego sum Scorpus, clamosi gloria Circi,
 plausus, Roma, tui deliciaeque breves,
 invida quem Lachesis raptum trieteride nona,
 dum numerat palmas, credidit esse senem. (10.53)

Jaz sem tisti Scorpus, slava hrupnega Cirkusa, tvoj aplavz, o Rim, in kratkoživ ljubljeneč, ki me je nevoščljiva Lahezi ugrabila po devetem trieniju. Dolgo je preštevala moje zmage in mislila, da sem že star.

Da je bil Scorpus izredno uspešen dirkač (*agitor*) nam ob zadnjem verzu navedenega Marcialovega epigrama priča tudi častni spomenik, postavljen v čast še enemu znamenitemu dirkaču Gaju Apuleju Diokleju (*Gaius Appuleius Diocles*), ki Skorpu pripisuje kar 2048 zmag.² Brez dvoma mu je tolikšno število *palmarum*, doseženih v relativno kratkem času, prineslo »slavo hrupnega Cirkusa«, s čimer si je prislužil status »kratkoživega ljubljence« množic cesarske prestolnice. Scorpus in drugi najuspešnejši dirkači so namreč spričo svojih uspehov postali izredno priljubljeni tako na samem cirkuškem dirkališču kot

1 O večinoma neznanem življenju Flavija Skorpa gl. Syme, »Scorpus the Charioteer« in Granino, »Scorpus, clamosi gloria Circi«.

2 CIL VI 10048: »... Flavius Scorpus victor II XLVIII ...«.

tudi zunaj njega, obenem pa so si s svojimi zmagami uspeli pridobiti visok družbeni prestiž in prislužiti znatno premoženje. Ta socialni in ekonomski vzpon posameznih rimskih *agitatores* – kateremu smo na podlagi razpoložljivih virov v največji meri priča v obdobju principata – pa z ozirom na njihov osebno-pravni status velja za izredno zanimiv družbeni fenomen cesarske dobe.³

RIMSKE DIRKE Z VOZovi

Rimske cirkuške dirke z vozovi (*ludi circenses*) veljajo za najstarejšo, najbolj priljubljeno in najdlje trajajočo zvrst rimskega športnega spektakla. V Rimu so se pojavile najpozneje v srednjerepublikanskem obdobju in v Konstantinoplu ostale priljubljene še globoko v bizantinsko dobo. Po rimskem izročilu, o katerem med drugim poročajo Livij, Plutarh in Ovidij, naj bi prve dirke z vozovi organiziral že sam Romul, in sicer v sklopu verskega praznika, posvečenega bogu Konzu.⁴

Ne glede na to, ali so rimske dirke z vozovi dejansko potekale že v 8. stoletju pr. Kr., so bile kot ene izmed prvih javnih rimskih iger (*ludi publici*) zagotovo organizirane v obdobju srednje, morda celo zgodnje republike.⁵ Od 4. stoletja pr. Kr. dalje so predstavljale vrhunec prvih vsakoletnih rimskih iger, *ludi Romani*, tekom naslednjih stoletij pa so se vse pogostejše odvijale tudi v okviru različnih verskih in drugih praznovanj ter ostalih večjih državnih dogodkov, kot so bile posvetitve templjev, vojaški triumfi, rojstni dnevi in pogrebi cesarjev ter različni drugi jubileji.⁶ Ker so izvirno cirkuške dirke z vozovi v Rimu potekale v okviru verskega obreda, so bile vedno prežete z različnimi religioznimi prvini: od otvoritvenega sprevoda s pozlačenimi upodobitvami (*pompa circensis*) do oltarjev, svetišč in kipov božanstev, postavljenih ob osrednji pregradi steze (*euripus*), ter templjev na cirkuških tribunah.⁷

V raziskavah zadnjih desetletij se pri vprašanju izvora in razvoja rimskih dirk z vozovi – v nasprotju z mnenji, ki jih zasledimo v starejši literaturi – večji pomen pripisuje etruščanskim in italiskim vplivom kot grškim.⁸ Kljub temu so

3 Pričujoča razprava, ki temelji na referatu, predstavljenem na 16. Grošljevem simpoziju, se posveča predvsem osebno-pravnemu statusu, družbenemu položaju in ugledu rimskih dirkačev v obdobju principata (27 pr. Kr.–284 po Kr.). Samih cirkuških dirk z vozovi in z njimi povezanih vidikov se zato dotika le obrobno in bežno, kolikor je to nujno za razumevanje obravnavane tematike.

4 Tit Livij, *Od ustanovitve mesta* 1.9; Ovidij, *Umetnost ljubezni* 1.103–108; Plutarh, *Romul* 14; gl. tudi Ciceron, *O republiki* 2.12.

5 Futrell, *The Roman Games: A Sourcebook*, 190.

6 Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 5 op. 54.

7 Prav tam, 7. Za jedrnat opis poteka sprevoda *pompa circensis* gl. Dionizij iz Halikarnasa, *Zgodovina starega Rima* 7.72.

8 Rawson, »Chariot-Racing in the Roman Republic«, 16; Bell, »Roman Chariot Racing«, 493; Auguet, *Cruelty and Civilization*, 120–121. Grški vplivi so razvidni predvsem iz arhitekturne podobnosti rimskega Cirkusa z grškim hipodromom in iz podobne zasnove startnih vrat, vendar se v ostalih segmentih in značilnostih rimske različice dirk z vozovi precej razlikuje od grške, kar se v veliki meri pripisuje etruščanskim vplivom.

tako etruščanske kot rimske dirke – vsaj v začetnih fazah svojega razvoja – po organizaciji in načinu financiranja verjetno sledile grškim vzorom. To je v prvi vrsti pomenilo, da so tudi v Rimu do 3. stoletja pr. Kr. premožnejši posamezniki v okviru ohlapnejše in necentralizirane organizacije na dirke pošiljali svoje konje, vozove in dirkače ali pa so dirkali kar sami.⁹

To se je spremenilo v srednje- in poznorepublikanskem obdobju, ko je v Rimu prišlo do privatizacije preskrbe s konji ter centralizacije organizacije, s tem pa tudi do sistematične profesionalizacije in komercializacije dirk z vozovi. V sklopu teh procesov so se postopoma izoblikovala znamenita moštva oz. klubi (*factiones*), ki so postali prepoznavni in bili navsezadnje poimenovani po svojih barvah: Beli (*factio albata*), Rdeči (*factio russata*), Modri (*factio veneta*) in Zeleni (*factio prasina*).¹⁰ Kot zasebne in ekonomsko močne komercialne organizacije so moštva do vzpostavitve principata popolnoma privatizirala ter monopolizirala organizacijo dirk z vozovi, ki so do takrat postale spektakel monumentalnih razsežnosti. Rimski magistrat (*editor ludorum*), ki je bil uradno zadolžen za organizacijo *ludi publici*, je namreč moštvom plačal pristojbine za njihove organizacijske storitve, medtem ko so ta priskrbeli vse, kar je bilo za dirke potrebno: nabavila so konje in vozove, izurila dirkače ter ostalo podporno osebje in vzdrževala hleve.¹¹

Moštva so prav tako uspela vzpostaviti zvesto, včasih že fanatično bazo privržencev, kot nekakšne protonavijaške klube, ki so izbrano moštvo, še bolj pa izbrane dirkače, strastno podpirali. Na splošno so med množicami (in tudi cesarji) največjo priljubljenost uživali Zeleni in Modri, pod praporom katerih je v obdobju principata dirkala večina najuspešnejših dirkačev.¹²

OSEBNO-PRAVNI STATUS DIRKAČEV

V virih najpogosteje naletimo na dva pomensko različna izraza, ki označujeta rimske dirkače – *auriga* in *agitor*. *Auriga* je veljal za manj izkušenega in začetniškega dirkača, ki je navadno upravljal dvovprežni voz (*biga*), zaradi česar je v virih včasih označen tudi kot *bigarius*. *Agitor* je kot bolj izkušen in načeloma starejši dirkač navadno upravljal četverovprežni voz (*quadriga*).¹³ Vendar je treba poudariti, da glavna razlika med *auriga* in *agitor* ni bila v

9 Houston, »Putting on a Show«, 118. O izvoru in razvoju rimskih cirkuških dirk v republikanskem obdobju gl. Rawson, »Chariot-Racing in the Roman Republic«.

10 Po poročanju Svetonija (*Domicijan* 7) in Kasija Diona (67.4.4) je cesar Domicijan za kratek čas vpeljal še dve moštvi – Vijolične (*Purpurea*) in Zlate (*Aurata*).

11 Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 9–10 op. 96; Houston, »Putting on a Show«, 118, 127 op. 468.

12 Juvenal, *Satire* 11.195–201; Svetonij, *Kaligula* 55.2; *Neron* 22; *Vitelij* 7.1, 14.3; Kasij Dion 59.14.6, 63.6.3, 72.17.1, 77.10.1, 78.10.3, 79.14.1; *Cesarska zgodovina*, Ver 4.8., 6.2.; *Elagabal* 12.1, 6.3.

13 Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 16.

število konj, vpreženih v tekmovalni voz, temveč v starosti in izkušnjah. Vsak *agitator* je verjetno v zgodnjih fazah svoje kariere začel kot *auriga*, ki je v sklopu usposabljanja za nastop v cirkusu sprva upravljal lažje vodljive *bige*, preden se je preizkusil za vozom, ki so ga vpregali štirje ali več konj.

Za razumevanje dirkačev,¹⁴ njihovega položaja in ugleda v rimski družbi je najprej treba razumeti njihov osebno-pravni status, o katerem se po množici raziskav, izvedenih na podlagi preučevanja epigrafskih napisov in literarnih ter pravnih virov, do danes praktično ne da več dvomiti: v večini je skoraj gotovo šlo za sužnje (*servi*) ali osvobojenke (*liberti*). Tako so, podobno kot druge kategorije nastopajočih v rimskih spektaklih, po svojem osebno-pravnem statusu spadali med nižje sloje rimskega mestnega prebivalstva.¹⁵

Čeprav ni znano, kako so bili dirkači izbrani in nato za dirkanje usposobljeni, je jasno, da so večinoma z dirkanjem začeli že v času svojega otroštva ali mladosti.¹⁶ Kot sužnji so bili bodisi uvoženi v Rim iz katerega drugega cirkusa bodisi že v otroških letih kupljeni kot hlevski pomočniki in so, potem ko so se seznanili s konji, dobili priložnost dirkati.¹⁷

Glede na najdene nagrobne in častne spomenike je med vsemi do danes znanimi dirkači zgolj eden zanesljivo identificiran kot svobodno rojen (*ingenuus*).¹⁸ Svobodno rojene Rimljane sta namreč od kariere na dirkališču odvrčali tako družbena obsodba višjih slojev kakor tudi zakonodaja iz prvih desetletij cesarstva; zlasti odlok rimskega senata (*senatus consultum*) iz leta 11 po Kr., ki je bil povzet v sklepu odloka iz leta 19 po Kr., s katerim je bilo senatorjem, vitezom in ostalim svobodno rojenim rimskim državljanom praktično onemogočeno, da bi postali poklicni dirkači.¹⁹

14 V pričujoči razpravi bodo zaradi razpoložljivosti virov obravnavani uspešnejši in znamenitejši dirkači, ki so nastopali v rimskem Cirkusu (*Circus Maximus*) v obdobju principata. Ob eliti slavnih dirkačev je namreč obstajala večina manj uspešnejših in v virih neomenjenih ter posledično neznanih dirkačev, ki v tem prispevku niso vključeni v razpravo. Dirke z vozovi so se sicer odvijale tudi drugod po cesarstvu, – še posebej priljubljene so bile v provincah na Iberskem polotoku, v severni Afriki ter kasneje v Konstantinoplu – vendar se velika večina korpusa pisnih in arheoloških virov nanaša prav na cesarsko prestolnico.

15 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 22–23. Čeprav je osebno-pravni status dobre polovice znanih dirkačev nejasen in težje določljiv, je po Horsmannu na podlagi več argumentov mogoče z veliko stopnjo zanesljivosti trditi, da so bili dirkači običajno suženjskega porekla (*Die Wagenlenker*, 14–41). To potrjujejo tudi drugi: Dunkle, »Overview of Roman Spectacle«, 383; Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 13; Bell, »Roman Chariot Racing«, 496; gl. tudi Dion Hrizostom 32.75.

16 Iz nagrobnika Seksta Vistilija Helena (AE 2001: 268) je razvidno, da je kot nadobuden dirkač življenje izgubil že pri trinajstih letih. Pri istih letih je prvo zmago kot *quadrigarius* dosegel mlad dirkač Kreskens (CIL VI 10050 = ILS 5282), ki je umrl pri dvaindvajsetih letih. O podobni usodi zgodnje smrti priča epitaf, posvečen mlademu dirkaču Floru (CIL VI 10078 = 33940 = ILS 5300). Na podlagi teh in podobnih epigrafskih napisov lahko sklepamo, da so se dirkači začeli usposabljati v svoji mladosti ali celo otroštvu.

17 Houston, »Putting on a Show«, 135.

18 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 20–21; 226–228 (št. 94): P. Aelius Gutta Calpurnianus.

19 Bell, »Roman Chariot Racing«, 496; omenjen *senatus consultum* se je ohranil na koncu t. i. *tabula Larinas*, gl. Levick, »The Senatus Consultum from Larinum«.

Infamia

V sklopu obravnave osebno-pravnega in socialnega položaja rimskih dirkačev v času principata je nujno potrebno osvetliti kompleksno vprašanje t. i. infamije, ki do danes velja za enega najbolj aktualnih in najbolj perečih raziskovalnih problemov v kontekstu preučevanja zgodovinske stvarnosti rimskih dirkačev. *Infamia* (dobesedno pomeni »sramoto, nečast, neugled«) je predstavljala poseben pravno-družbeni položaj, ki je izhajal iz pravno-moralne obsodbe, najpogosteje zaradi nečastnih dejanj ali opravljanja nečastnih poklicev. Tak položaj je za posameznika pomenil določene pravne omejitve in družbeno stigmatizacijo, vključno z izključitvijo iz nekaterih oblik pravne zaščite, ki jih je ponujalo rimsko državljanstvo, ter z izgubo določenih pravic v javnem in zasebnem pravu. Tistim, ki so zagrešili kakšno nečastno dejanje ali so opravljali nečastne poklice, je umanjala *fama* oz. čast in ugled, zaradi česar so bili označeni kot *infames*. Med te so rimski pravniki v prvi vrsti prištevali tudi gladiatorje, borce z živalmi (*bestiari*), gledališke igralce in prostitutke.²⁰

Med zgodovinarji je na podlagi preučevanja pravnih virov prišlo do razlikovanja med dvema vrstama infamije. Na eni strani je govora o t. i. »pretorski infamiji«, ki je izhajala iz pretorskega edikta, s katerim je pretor določenim osebam odvzel ali omejil pravico do postulacije in nekaterih drugih sodno-procesnih dejanj. *Infames*, ki jih je zadela pretorska infamija, so bili v glavnem prikrajšani pravice do vlaganja prošenj pri pretorju – kar je veljalo za predpogoj vsake tožbe – in pravice do zastopanja drugih v pravnih postopkih pred pretorjem. Te pravice sicer niso bile nujno odvzete in so lahko bile le omejene, vendar pa je pretorska infamija v vsakem primeru, ne glede na stopnjo intenzivnosti, pomenila resen poseg v posameznikovo pravico do nastopanja na sodišču.²¹

Drugo vrsto infamije je Horsmann označil kot »pravno infamijo«, ki je pomenila omejitve ali odvzem nekaterih pravic, temelječih na rimskih zakonih. Posameznikom, ki so veljali za *infames* v tem smislu, tako ni bilo dovoljeno nastopati v municipalnem dekursionatu in nekaterih drugih javnih funkcijah,²² prav tako pa so bili izvzeti iz pravnega varstva, ki so ga rimskim državljanom zagotavljali nekateri zakoni.²³

V odnosu do vprašanja, ali je infamija – tako kot je veljala za prostitutke, gledališke igralce in gladiatorje – prizadela tudi rimske dirkače, sta se v zgodovinskih in filoloških krogih v preteklih letih izoblikovali dve nasprotujoči

20 O infamiji in *infames* gl. Berger, »Infamia« v *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*; Edwards, »Unspeakable Professions«, 66–76; Leppin, »Between Marginality and Celebrity«, 671–672; Horsmann, *Die Wagenlenker*, 41–44, 65–72.

21 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 41–44; Leppin, »Between Marginality and Celebrity«, 671–672.

22 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 66–68; Leppin, »Between Marginality and Celebrity«, 671–672.

23 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 68–72; Leppin, »Between Marginality and Celebrity«, 671–672.

si tezi. Pod vplivom pretežno negativnih upodobitev dirkačev v pisnih virih, dejstva, da so javno tekmovali za denar – kar je bilo domnevno v nasprotju z nesebičnim hrepenenjem po atletski slavi – in umanjkanja izrecnih navedb o statusu dirkačev v pravnih virih, so bili dirkači do nedavnega na splošno razumljeni kot *infames*.²⁴ Kot glavni utemeljitelj te teze se je uveljavil Gerhard Horsmann, ki je na podlagi odlomka iz *Digest* (3.2.4) trdil, da so zgolj grški *agōnistai* tekmovali na sakralnih tekmovanjih (*certamina sacra*) in tako uživali izjemo od stigmatizacije, ki jo je prinašalo javno nastopanje, medtem ko so bili rimski dirkači zaradi nastopa na cirkuških dirkah – ki jih je uvrstil med *ars ludicra* – zaznamovani z madežem infamije.²⁵

Horsmannova argumentacija je v glavnem temeljila na predpostavki, da so rimski pravniki cirkuške dirke z vozovi (*ludi circenses*), tako kot gledališke igre, uvrščali med *ars ludicra*.²⁶ Na podoben način je predpostavljal širši pomen nekaterih drugih izrazov, npr. *scanea*, ki po njegovem mnenju v pravnih virih o infamiji ni mogla pomeniti zgolj gledališča, ampak tudi cirkus in druga prizorišča rimskih spektaklov.²⁷ Na podlagi premise o širšem in splošnejšem pomenu določenih terminov v pravnih besedilih in zakonih (predvsem *ars ludicra* in *scaena*), ki bi naj na različne načine vključevali oz. označevali tudi dirke z vozovi, je Horsmann nadalje sklepal, da so bili dirkači v osebno-pravnem in družbenem smislu kot *infames* – tako v sklopu pretorijanskega edikta kot tudi različnih zakonov – deležni podobne stopnje nečasti in neugleda, kot so jo rimski pravniki pripisovali sodelujočim v okviru *ars ludicra*, primarno gledališkim igralcem.

Če predpostavimo pravilnost Horsmannove teze, bi obravnavani vidiki pravno-družbene stigmatizacije, ki jih je prinašala infamija, prizadeli zgolj tiste dirkače, ki so bili rimski državljani. Pravice, ki jih je infamija omejevala, sužnjem že *a priori* niso bile na voljo. Tega se je Horsmann sicer zavedal in svojo tezo utemeljil s trditvijo, da so bile določbe obeh kategorij infamije naperjene proti osvobojenecem in spodnjim slojem prebivalstva z namenom diskriminacije oz. odvrčanja svobodnih rimskih državljanov od aktivnega sodelovanja v cirkuških dirkah z vozovi.²⁸ Toda zakaj bi si rimska oblast v obdobju pozne republike in principata prizadevala svobodno rojene rimske državljane odvrniti od dirkaške dejavnosti, če so ti v obdobju zgodnje in celo srednje republike redno nastopali na dirkaških vozovih?²⁹

Horsmann je namreč svojo argumentacijo tekom celotne monografije zasnoval na tezi, da so cirkuške dirke z vozovi v obdobju principata v imaginariju

24 Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 15 op. 147.

25 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 41–50, zlasti 46–47; Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 15.

26 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 54–57, zlasti 55–56.

27 Prav tam, 57–63; zlasti 58.

28 Prav tam, 73.

29 Prav tam, 51.

rimskih pravnikov spadale pod kategorijo *ars ludicra*. Ob tem je poudaril, da so se v zgodnejših obdobjih razvoja dirke z vozovi uveljavile kot pomembna manifestacija kultnega čaščenja božanstev in da na njih – tako kot na tistih, ki so nastopali v vlogi dirkačev – sprva ni bilo nič nečastnega. Po njegovem mnenju je v rimski družbi zaradi procesov vztrajne profesionalizacije in predvsem komercializacije – ki sta se pospešila v obdobju srednje in pozne republike – prišlo do vzpostavitve razmer, ki so bistveno spremenile vrednotenje dirkačev v okviru *ludi circenses*. K tem spremembam naj bi v veliki meri pripomogel razvoj sistema denarnih nagrad, ki naj bi dirke, sprva zvezane z *religio* in *virtus*, spremenil v sekularizirana tekmovanja, na katerih nastopajoči niso več dirkali v čast božanstvom in v imenu *virtus*, temveč zgolj v želji po zaslužki – kar je obveljalo za nečastno. Bolj kot so procesi profesionalizacije, komercializacije in praktične sekularizacije zmanjševali aktivno udeležbo svobodnih rimskih državljanov na dirkah z vozovi, bolj so dirkači postajali neugledna družbena skupina. Kot rezultat teh procesov so po Horsmannu dirkači v obdobju pozne republike dokončno postali poklicno, družbeno in pravno prezirana skupina, cirkuške dirke z vozovi pa naj bi se iz *ludus virtutis* prelevile v *ars ludicra*.³⁰

Na drugi strani sta v zadnjih petnajstih letih pravna zgodovinarja Richard Gamauf³¹ in še posebej Andreas Wacke³² na podlagi temeljite preučitve več ključnih odlomkov iz *Digest* ločeno izpodbijala Horsmannovo tezo o infamiji rimskih dirkačev in dokazovala, da je bilo sodelovanje na rimskih dirkah z vozovi *virtutis causa* oz. dokaz atletske sposobnosti. Ravno zaradi tega rimski dirkači – ki jih Wacke na podlagi Ulpijanovega odlomka iz *Digest* (3.2.4) prišteva med »Athleten«³³ – po njunem mnenju niso bili podvrženi pravnim omejitvam, ki jih je predpostavljala infamija in kakršne so veljale za gledališke igralce.³⁴

Wacke Horsmannovo tezo izpodbija predvsem v kontekstu njegove kategorizacije cirkuških dirk, za katere sam trdi, da po rimskem pravu niti v obdobju pozne republike niti v času principata niso bile uvrščene med *ars ludicra*.³⁵ Dirkači namreč naj ne bi nastopali primarno zaradi zabave občinstva, temveč naj bi se udeleževali v resnem tekmovanju, na katerem so v duhu dokazovanja lastnih atletske in telesne sposobnosti ter poguma (*virtutis causa*) tekmovali

30 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 50–54.

31 Gamauf, »Pro virtute certamen«.

32 Wacke, »Gloria and virtus«.

33 Wacke, »Gloria and virtus«, 59 op. 104.

34 Prim. Wacke, »Gloria and virtus«, 55: »In Abweichung vom Textwortlaut von D. 3,2,4pr. und der darauf fußenden herrschenden Ansicht erklärt neuerdings Gerhard Horsmann die römischen Athleten, insbesondere die Wagenlenker, zu infamen Personen. Ulpian's gegenteilige Aussage habe sich ausschließlich auf griechische Agonisten bezogen. Dieser gewagten These, die Horsmann's Monographie auf weiten Strecken durchzieht, kann man aber nicht zustimmen. Angesichts der als Göttin verehrten ur-römischen Virtus (oben I 3) wäre es ein Widerspruch, wenn sich nur griechische Athleten durch *virtus* hätten auszeichnen können, römische hingegen nicht.«, 59; Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 15.

35 Wacke, »Gloria and virtus«, 49: »Die *ars athletica* ist beileibe keine *ars ludicra*«.

za slavo in odliko. Po Wackeju niti prejemanje denarnih nagrad – če je bilo motivirano s prizadevanjem za dosego *virtus* – ni neposredno pomenilo infamije, kot je predpostavil Horsmann.³⁶ Ker so *agitatores* kot »Athleten« po Wackeju stremeli k *virtus* in so se kot zmagovalci z njo odlikovali, je bila njihova degradacija v *infames* skorajda sama po sebi izključena.³⁷ Čeprav so bili dirkači pogosto sužnji in bili med višjimi sloji pogosto tarča prezirljivih kritik, jih rimskopravna tradicija po Wackeju – vsaj v klasičnem pravu – uradno ni obravnavala kot *infames*, kakor igralce, gladiatorje in prostitutke.

Takšen preobrat dolgoletnega splošno sprejetega mnenja ima pomembne posledice za naše razumevanje vloge in dejanskega položaja rimskih dirkačev v okviru cesarske družbe. Na študije, ki bi se spoprijele s tem pomembnim spoznanjem in ga umestile v širši kontekst *ludi circensis*, še čakamo.³⁸

DRUŽBENI POLOŽAJ DIRKAČEV

Ne glede na to, ali so rimski dirkači bili ohromljeni kot *infames*, pa v vsakem primeru veljajo za izredno zanimivo in posebno družbeno skupino, saj so v socialni strukturi rimske stvarnosti zasedali nenavadno ambivalenten, morda celo paradoksalen položaj. Medtem ko so si najuspešnejši dirkači v očeh množic spričo svojih zmag, spretnosti in poguma prislužili status oboževanih ljudskih junakov, je med rimsko elito njihov socialni in ekonomski vzpon vsaj iz formalnega oz. »izvencirkuškega« stališča vzbujal sovraštvo in prezir.³⁹

Graves homines: odnos rimske elite do dirkačev

Na prvi pogled se zdi, da je odnos rimskega višjega sloja do *agitatores* in *aurigae* jasno razviden iz ohranjenih pisnih virov, ki eksplicitno odražajo odklonilne in sovražne vrednostne sodbe rimske elite, kateri so v veliki večini pripadali principatski avtorji. Kljub očitni pristranskosti, v duhu katere so rimski pisci cirkuške dirkače upodabljali v negativni luči, pa pisni viri ostajajo izredno pomembni in nepogrešljivi za razumevanje položaja dirkačev v rimski družbi, predvsem zato, ker ob arheoloških najdbah ter epigrafskih spomenikih pričajo o ugledu, kakršnega so ti uživali v očeh različnih družbenih skupin rimskega mestnega prebivalstva. Vendar je treba poudariti, da niti sam

³⁶ Prav tam, 50–51.

³⁷ Prav tam, 76.

³⁸ Kot prvi korak v tej smeri pričakujemo izdajo članka z naslovom »Portraits of Fame or Bodies of Shame? Charioteer Statues, Public Performance, and Social Infamy in Imperial Rome« avtorjev Sinclair Bella, Jean-Charles Baltyja in Frederika Grosserja, ki je trenutno v nastajanju. Za ta podatek se zahvaljujem dr. Sinclairu Bellu.

³⁹ Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 13.

odnos višjega sloja do cirkuških dirkačev ni bil tako enoplasten, kot se morda zdi na prvi pogled.

Številni rimski pisci so v prvi vrsti vzvišeno izražali – ali zgolj uprizarjali – prezir in nezainteresiranost za spektakle – med njimi tudi spektakle športne narave kot so bile cirkuške dirke – pogosto preprosto iz razloga, da bi se razlikovali od plebejskih množic, ki so te spektakle cenile. Tem avtorjem je, kot pripadnikom vodilnega sloja, šlo predvsem za to, da bi pokazali, da obsesije množic, prvič, niso obsesije, ki bi jih delili sami, in drugič, da niso primerne za krepostne, ugledne in izobražene rimske državljane.⁴⁰ S svojimi moralističnimi kritikami so tako *spectacula* degradirali na stopnjo manjvredne ljudske zabave vulgarnih množic (*vulgus*), ki ni primerna za rimske aristokrate.⁴¹

Najnazornejši primer takšnega preziranja cirkuških dirk kot spektakla s strani pripadnika rimske intelektualne elite v enem izmed svojih pisem poda Plinij mlajši, ki med drugim zapiše:

Nihil novum nihil varium, nihil quod non semel spectasse sufficiat.⁴²

Nič novega, nič raznolikega, nič, česar ne bi bilo dovolj videti enkrat.

[...] quos ego cum recorder, in re inani frigida adsidua, tam insatiabiliter desiderare, capio aliquam voluptatem, quod hac voluptate non capior.⁴³

Ko se spomnim teh, ki tako nenasitno posedajo ob neki nepomembni, nezanimivi in ponavljajoči se stvari, občutim neko zadovoljstvo, ker mene ta užitek ne prevzame.

Mnogi pripadniki rimske literarne elite so se strinjali, da bi morali rimski aristokrati svoj prosti čas izkoristiti za bolj koristne dejavnosti, kot je bilo obiskovanje spektaklov.⁴⁴ To v istem pismu na posreden način izrazi tudi Plinij, ki sebe postavi za vzor in zapiše:

Ac per hos dies libentissime otium meum in litteris colloco, quos alii otiosissimis occupationibus perdunt.⁴⁵

In v teh dneh z največjim veseljem svoj prosti čas posvečam književnosti, medtem ko ga drugi zapravljajo z najbolj brezdelnimi opravili.

40 Mammel, »Ancient Critics of Roman Spectacle and Sport«, 606; Wiedemann, *Emperors and Gladiators*, 141–144; Wistrand, *Entertainment and Violence*, 62.

41 Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 15; Mammel, »Ancient Critics of Roman Spectacle and Sport«, 606.

42 Plinij mlajši, *Pisma* 9.6.1–2.

43 Prav tam 9.6.3–4.

44 Mammel, »Ancient Critics of Roman Spectacle and Sport«, 606.

45 Plinij mlajši, *Pisma* 9.6.4.

Vendar je treba opozoriti, da je bil takšen odnos do rimskih cirkuških dirk kot spektakla v prvi vrsti omejen na manjšinsko skupino rimske intelektualne in literarne elite, ki si v tem oziru ni delila niti stališča rimskih množic niti večine ostalih pripadnikov višjega sloja. Prav tako velja poudariti, da niti sami pripadniki rimske literarne in intelektualne elite, navkljub svojim moralističnim kritikam spektaklov, niso aktivno oporekali njihovemu izvajanju niti izražali želje po njihovi odpravi.⁴⁶ Za rimsko literarno in intelektualno elito so takšne kritike pomenile predvsem opredelitev in obrambo lastne identitete v odnosu do popularne kulture plebejskih množic, ne pa splošne zavrnitve rimskih spektaklov kot takih.⁴⁷

Manjšinski literarno-intelektualni krog rimske aristokracije v glavnem sploh ni kritiziral samih dirk z vozovi kot športne aktivnosti, temveč je, kot omenjeno zgoraj, selektivno nasprotoval le nekaterim elementom njihove »spektakularne« narave. Navsezadnje je sama institucija *ludi circenses* po svojem izvoru in tradiciji še vedno v osnovi predstavljala izraz kultnega čaščenja rimskih božanstev in se je, vsaj v ideološkem in obrednem smislu, še vedno formalno izvajala v njihovo čast.⁴⁸ Zato se zdi, da same dirke z vozovi kot športna aktivnost v očeh rimske elite nikakor niso bile obsojene, če so se izvajale na primeren način. Pisni viri navsezadnje poročajo o dirkah s konjsko vprego kot o priljubljeni zvrsti zasebne zabave med višjimi sloji.⁴⁹ Tudi Plinij v zgoraj obravnavanem pismu zapiše:

Si tamen aut velocitate equorum aut hominum arte traherentur, esset ratio non nulla; [...] ⁵⁰

Če bi jih vendarle privlačila bodisi hitrost konj bodisi spretnost dirkačev [namesto navduševanja nad moštv], bi bilo v tem vsaj nekaj smisla [...]

Zdi se, da bi takšna motivacija za obisk cirkuških dirk zadostila tudi Plinijevemu strogemu merilu za vsaj smiselno – če že ne idealno – preživljanje časa rimskih aristokratov.

Kljub moralističnim kritikam na račun cirkuških spektaklov so pripadniki rimske literarne in intelektualne elite – tako kot velika večina ostalih pripadnikov višjega sloja – cirkuške dirke obiskovali redno ali pa jih v sklopu svojih magistratskih dolžnosti celo financirali.⁵¹ O stalni prisotnosti višjega sloja na cirkuških dirkah pričajo številni pisni viri. Tako Svetonij kot Kasij Dion

46 Mammel, »Ancient Critics of Roman Spectacle and Sport«, 604.

47 Prav tam, 607.

48 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 51.

49 Prav tam, 51 op. 47.

50 Plinij mlajši, *Pisma* 9.6.2.

51 Tako Plinij kot Tacit sta bila v službi pretorja zadolžena za organizacijo iger (Plinij mlajši, *Pisma* 7.11.4 in Tacit, *Anali*, 11.11.1; Horsmann, *Die Wagenlenker*, 103.

poročata, da je cesar Klavdij senatorjem v rimskem Cirkusu (*Circus Maximus*) dodelil določeno sekcijo sedežev.⁵² Svetonij nadalje zapiše, da je cesar Neron storil enako za viteze.⁵³ Da so pripadniki rimske elite dirke z vozovi redno obiskovali in se celo nad njimi celo navduševali, v že navedenem pismu poroča Plinij mlajši, ki tarna nad tem, da so tudi ugledni možje (*graves homines*) na dirkah navdušeno navijali za enega izmed štirih moštev.⁵⁴

Vendar pa vrednotenje dirkačev v očeh rimske literarne in intelektualne elite ni bilo odvisno od absolutnega vrednotenja dirkaške dejavnosti.⁵⁵ S pospešenima procesoma profesionalizacije in komercializacije *ludi circenses* se je do vzpostavitve principata dokončno spremenila socialno-ekonomska struktura skupine sodelujočih na dirkah, pri čemer se je, kot izpostavljeno zgoraj, močno zmanjšala aktivna udeležba svobodnih rimskih državljanov – še posebej pripadnikov višjih slojev – dokler jih v vlogi dirkačev povsem niso nadomestili sužnji in osvobodenci.⁵⁶ S tem je v smislu formalnega vrednotenja prišlo do družbene degradacije statusa tistih, ki so nastopali na cirkuških dirkah. Tako so dirkači postali poklicna in s strani rimske elite prezirana družbena skupina, zaradi česar so jih pisci cesarskega obdobja pogosto omenjali v slabšalnem kontekstu skupaj z drugimi kategorijami nastopajočih v rimskih spektaklih, kot so bili *histriones*, *gladiatores* in *bestiarii*.⁵⁷

Prezirljive in odklonilne vrednostne sodbe o dirkačih je pri rimski eliti vzbudilo dejstvo, da jim je uspeh v njihovem poklicu omogočal doseg bogaštva, družbenega prestiža in javnega vpliva, nesorazmernega z njihovim nizkim poreklom in osebno-pravnim statusom.⁵⁸ Tako so v kontekstu tradicionalnih rimskih družbenih norm, podobno kakor cesarski osvobodenci (*Augusti liberti*), predstavljali znatno anomalijo. Takšne sodbe in kritike, motivirane z elitizmom in intelektualnim snobizmom,⁵⁹ lahko zasledimo pri najvidnejših predstavnikih rimske literarne in intelektualne elite cesarskega obdobja. Tacit, Svetonij, Kasij Dion, Plinij mlajši in drugi so dirkače ter njihove privrženice dosledno označevali s sovražnimi ter žaljivimi izrazi kot so *sordidus* (umazan, nizkoten, podel, vulgaren, zaničevanja vreden), *flagitiosus* (sramoten, nesramen, razuzdan), *infamis* (zloglasen) in *vilissimus* (najbolj podel) ter podobnimi.⁶⁰

Ko Tacit v *Analih* poroča o Neronovem zaslišanju pretorijanskega tribuna Subrija Flava, ki je sodeloval v neuspeli zaroti zoper cesarjevo življenje, navede

52 Svetonij, *Klavdij* 21.3; Kasij Dion 60.7.3–4.

53 Svetonij, *Neron* 11.2.

54 Plinij mlajši, *Pisma* 9.6.3.

55 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 51.

56 Prav tam, 53.

57 Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 14–15.; Leppin, »Between Marginality and Celebrity«, 661.

58 Bell, »Horse Racing in Imperial Rome«, 14.

59 Mammel, »Ancient Critics of Roman Spectacle and Sport«, 606.

60 Prav tam, 14; Horsmann, *Die Wagenlenker*, 78–90.

domnevne tribunove besede kot odgovor na cesarjevo vprašanje o njegovih motivih za prelom prisega zvestobe:

[...] »Oderam te« inquit, »nec quisquam tibi fidelior militum fuit, dum amari meruisti. Odisse coepi, postquam parricida matris et uxoris, auriga et histrio et incendiarius extitisti.«⁶¹

»Sovražil sem te« je rekel, »in nihče od vojakov ti ni bil zvestejši, dokler si si zaslužil biti ljubljen. Začel sem te sovražiti, potem ko si postal morilec svoje matere in žene, dirkač, igralec in požigalec«.

S tem, ko je obtožni tribun Neronovo nastopanje na dirkah z vozovi prišteval med cesarjeve kardinalne zločine, je Tacit dramatično poudaril, kako nizko je padel razvpit cesar, ko se je preizkušal v vlogi dirkača.⁶² Takšno mnenje o dirkačih, ki jih je Tacit skozi tribunova usta postavljaj ob bok morilec in požigalec, je zgodovinar gotovo imel za tipično aristokratsko in običajno. Tribunove besede je namreč v naslednjem stavku označil za »preproste in močne misli« (*sensus incompertos et validos*).⁶³

Podobno oster je v odnosu do dirkačev Kasij Dion, ki je iz lastnih izkušenj poznal ekscese cesarjev Komoda, Karakale in Elagabala. Pri njegovih negativnih sodbah o dirkačih so te travmatične osebne izkušnje – zlasti kadar so dirkači imeli nad cesarji nek vpliv in so dosegli visoke položaje, kot se je to zgodilo pod Elagabalom – gotovo igrale pomembno vlogo.⁶⁴ Dionov prezirljiv odnos do dirkačev je jasno razviden iz njegovega opisa dogajanja na prelomu med letoma 192 in 193, ko poroča o ponižanju, ki ga je utrpel cesar Komod po svoji smrti:

Κόμμοδον μὲν γὰρ οὐδεὶς οὐδ' αὐτοκράτορα αὐτὸν ὠνόμαζεν, ἀλιτήριον δέ τινα καὶ τύραννον ἀποκαλοῦντες προσετίθεσαν ἐπισκώπτοντες τὸν μονομάχον, τὸν ἄρματῆλάν, τὸν ἀριστερόν, τὸν κηλήτην.⁶⁵

Komoda namreč nihče ni imenoval po imenu, niti kot cesarja, ampak so ga nekateri imenovali za lopova in tirana ter se norčevali iz njega kot gladiatorja, dirkača, levičarja in goljufa.

Dionova navedba besede ἄρματῆλάν med žaljivkami, s katerimi naj bi senatorji in množice blatili mrtvega cesarja, ki je sam nastopal na cirkuških dirkah, celostno ponazarja avtorjev negativen in zaničevalen odnos do dirkačev.

61 Tacit, *Anali* 15,67.2.

62 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 80–81.

63 Tacit, *Anali* 15,67.2; Horsmann, *Die Wagenlenker*, 81 op. 12.

64 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 84.

65 Kasij Dion 74.2.

Podobno sodbo o dirkačih je Kasij Dion podal ob opisu strasti, ki jo je do dirkanja gojil cesar Karakala, za katerega poroča, da je v dresu modrega moštva v rimskem Cirkusu nastopal kot dirkač in z bičem pozdravljal gledalce ter prosil za zlato »kot eden izmed najnižjih«. ⁶⁶

Na podlagi takšnih sodb in odnosa, razširjenega med rimsko elito, so najvidnejši predstavniki cesarske literarne tradicije ustvarili izrazito negativno podobo nastopajočih na cirkuških dirkah. Ta fenomen lahko v smislu odnosa višjega sloja do dirkačev označimo kot formalno oz. »izvencirkuško« realnost. Podrobnejša analiza virov pa razkrije, da se je v sklopu tega odnosa izoblikovala še t. i. »cirkuška realnost«, v okviru katere so bili dirkači s strani istega višjega sloja, ki jih je s formalnega stališča preziral in se zavzemal za njihovo diskriminacijo, v določenih trenutkih – zlasti med samimi dirkami – deležni priznanja in celo spoštovanja. ⁶⁷ T. i. »cirkuški svet«, kakor ta pojav imenuje Horsmann, pa ni bil omejen izključno na dirkališče ali same dirke, temveč se je raztezal tudi onkraj cirkuških tribun in pogosto prihajal v nasprotje z »izvencirkuškimi« stališči, normami in vrednotenji. Ker pa ti dve realnosti nista bili popolnoma izolirani druga od druge, so se ta nasprotja srečevala, zaradi česar se zdi, da sta se prezir in spoštovanje v odnosu do cirkuških dirkačev pogosto znašla z ramo ob rami. ⁶⁸

Temeljitejši vpogled v antično pisno izročilo namreč razkrije, da je bilo obnašanje mnogih pripadnikov višjih slojev v Cirkusu – tj. v okviru »cirkuške realnosti« – pogosto v nasprotju s prezirljivimi in omalovažujočimi sodbami, ki jih zasledimo v ohranjenih pisnih virih. Številni senatorji, vitezi in celo cesarji se niso vedli tako zadržano, kot bi pričakovali na podlagi poročil antičnih avtorjev ter njihovega odnosa do cirkuških dirk; mnogim aristokratom ob obisku Cirkusa ni bilo prav nič mar za slab sloves dirkačev, ampak so jih celo navdušeno spodbujali. ⁶⁹

Tako Tacit obžaluje navdušenje nad gledališkimi igralci, gladiatorji in dirkami z vozovi kot razširjeno razvado med višjim slojem, še posebej med njegovim pomladkom:

⁶⁶ Prav tam, 78.10.3.

⁶⁷ Horsmann, *Die Wagenlenker*, 92.

⁶⁸ Prav tam, 92.

⁶⁹ Prav tam, 105.

Iam vero propria et peculiaria huius urbis vitia paene in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia [...] Quotum quemque invenies qui domi quicquam aliud loquatur? Quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus?⁷⁰

Zdi se mi zares, da so posebne in značilne razvade tega mesta skoraj že v maternici spočete: naklonjenost do igralcev in vnema za gladiatorje in konjske dirke. [...] Koliko posameznikov boš našel, ki bi doma govorili o čem drugem? O čem drugem pa sploh slišimo mladeniče razpravljati, če kdaj stopimo v učilnice?

Da so bile cirkuške dirke priljubljene med mladimi rimskimi plemiči potrjuje tudi Svetonijev zapis, v katerem poroča, da so te že v mladosti obsedale cesarja Nerona in da je o njih razpravljal s sošolci:

Equorum studio vel praecipue ab ineunte aetate flagravit plurimusque illi sermo, quanquam vetaretur, de circensibus erat; et quondam tractum prasinum agitatore inter condiscipulos querens, obiurgante paedagogo, de Hectore se loqui ementitus est.⁷¹

Že od rane mladosti je gojil posebno strast do konjev in čeprav mu je bilo prepovedano, je veliko govoril o cirkuških igrah. In nekoč, ko je med sošolci tarnal nad usodo voznika Zelenih, ki so ga povlekli njegovi konji, in ga je učitelj okaral, se je zlagal, da je govoril o Hektorju.

Podobno kot Tacit je bil nad navdušenjem rimske aristokracije nad cirkuškimi dirkači zgrožen Plinij mlajši:

Tanta gratia tanta auctoritas in una vilissima tunica, mitto apud vulgus, quod vilius tunica, sed apud quosdam graves homines [...] ⁷²

Tolikšen vpliv in tolikšna veljava v eni sami, povsem ničvredni tuniki – o množici, ki je še manj vredna od tunike sploh ne govorim – ampak celo pri nekaterih uglednih možeh [...]

Dejstvo, da je Plinij to opazko kot tudi celotno pismo uperil proti »uglednim možem«, ki so z neprimernim obnašanjem v Cirkusu pozabili na svoj družbeni položaj, dokazuje ne samo, da so rimski plemiči dirke z vozovi redno obiskovali, temveč, da so se nad dirkami, moštvi in dirkači celo navduševali.⁷³ Nazoren primer navdušenega in s cirkuškimi dirkami obsedenega rimskega aristokrata najdemo v senatorju, pravniku in retoriku iz 2. stoletja Marku Korneliju Frontu

⁷⁰ Tacit, *Pogovor o govornikih* 29.3–4.

⁷¹ Svetonij, *Neron* 22.1.

⁷² Plinij mlajši, *Pisma* 9.6.3.

⁷³ Da so se rimski plemiči na navduševali nad cirkuškimi dirkami med drugim pričajo tudi Juvenal (*Satire* 1.58, 11.50–53), Marcial (*Epigrami* 11.1) in Petronij (*Satirikon* 70.13).

(*Marcus Cornelius Fronto*). Iz enega izmed njegovih fragmentarno ohranjenih pisem, je razvidno, da cirkuških iger ni bil pripravljen izpustiti niti zaradi bolečin:

Legam, fili, libenter orationem istam quam misisti mihi et, si quid videbitur corrigendum, cor|rigam, sed librarii manu, nam mihi manus debilis doloribus non mediocribus. Cum istis tamen doloribus in circum delatus sum. Rursum enim studio circensium teneor [...] ⁷⁴

Sin, z veseljem bom prebral ta govor, ki si mi ga poslal, in če se mi bo kaj zazdelo potrebno popraviti, bom popravil – toda z roko pisarja, kajti moja roka je oslabljena zaradi hudih bolečin. Pa vendar sem se kljub tem bolečinam dal odnesti v cirkus. Kajti spet me je prevzela strast do cirkuških iger ...

Amatores aurigae: množice in dirkači

Nad cirkuškimi dirkami in njihovimi protagonisti so se nedvomno najstrastneje navduševale plebejske množice. Na podlagi ohranjenih pisnih virov, najdenih epigrafskih spomenikov in ostalih številnih arheoloških najdb, lahko trdimo, da so cirkuške dirke z vozovi, vsaj v cesarski prestolnici, veljale za eno izmed najbolj priljubljenih in najštevilčnejše obiskanih zvrsti rimskega spektakla.⁷⁵ Juvenal, ki poroča o zbiranju celotnega Rima v cirkusu⁷⁶ in ki v svojih verzih na več mestih v obliki satiričnih in ironičnih opazk razodeva svoj odklonilen odnos do obsedenosti množic s cirkuškimi dirkami, je interese plebejskih množic znamenito zreduciral zgolj na kruh in cirkuške igre.⁷⁷ O priljubljenosti cirkuških dirk med rimskimi množicami v svojem pismu poroča tudi Plinij mlajši, ki je »najprijetnejši mir« (*iucundissima quiete*) v prestolnici pripisal dejstvu, da so bile takrat na sporedu cirkuške igre, kamor so se zgrinjale mestne množice.⁷⁸

Mnogi pisni viri poročajo o navdušenju, strasteh in intenzivnih čustvih, ki so na dan dirk prevečala navijaške množice. Te so na sedežih in stojiščih rimskega Cirkusa glasno spodbujale svoje favorite in preklinjale njihove rivale. Nad »cirkuško blaznostjo« (*furor circensis*),⁷⁹ ki je prežemala trume gledalcev tako v času samih dirk kot tudi izven cirkusa, tarnajo tako poganski kot kasneje tudi krščanski pisci.⁸⁰

⁷⁴ Fronto, *Ad amicos* 2.3.

⁷⁵ Za razliko od Koloseja, ki je lahko sprejel dobrih 50.000 gledalcev, je rimski Cirkus lahko obiskalo približno 150.000 (po nekaterih ocenah kar do 250.000) gledalcev.

⁷⁶ Juvenal, *Satire* 11.197.

⁷⁷ Prav tam, 10.77–81.

⁷⁸ Plinij mlajši, *Pisma* 9.6.1.

⁷⁹ Gl. Forichon, »Furor circensis«.

⁸⁰ Še posebej slednji so v odnosu do cirkuških spektaklov zavzeli ostro moralizirajoče stališče, s katerim so skušali vernike odvrniti od obiskovanja tovrstnih dogodkov Prim. Tertulijan, *O spektaklih* 16.

Tako se Plinij mlajši čudi otroški želji rimskih množic, da bi si vedno znova ogledale – po njegovem mnenju dolgočasne in monotone – cirkuške dirke.⁸¹ Še nazornejšo podobo neukrotljivega navdušenja množic nad cirkuškimi dirkami podaja cerkveni zgodovinopisec Salvijan, ki pripoveduje o krščanski skupnosti Kartagine, ki je besnela na cirkuških dirkah, medtem ko je vandal-ska vojska oblegala mesto:

Circumsonabant armis muros Cirtae atque Carthaginis populi barbarorum; et ecclesia Carthaginensis insaniebat in circis, luxuriabat in theatris.⁸²

Okoli obzidja Cirta in Kartagine so z orožjem donele množice barbarov; a kartaginsko občestvo je besnelo v cirkusih in uživalo v gledališčih.

Podobno kot Plinij je nad fanatičnim navduševanjem plebejskih množic začuden Amijan Marcellin, ki je rimski Cirkus celo opredelil kot središče njihovega življenja ter identitete:

Et est admodum mirum videre plebem innumeram, mentibus ardore quodam infuso, e dimicationum curulium eventu pendentem. Haec similiaque memorabile nihil vel serius agi Romae permittunt.⁸³

In prav čudno je videti nešteto množico plebejcev, z dušami, polnimi nekakšne ognjevitosti, biti odvisne od izida dirk z vozovi. Takšni in podobni dogodki ne dopuščajo, da bi se v Rimu počelo kaj znamenitega ali resnega.

[...] eisque templum et habitaculum et contio et cupitorum spes omnis Circus est maximus [...] ⁸⁴

[...] in Cirkus je njihov tempelj, njihovo bivališče, njihov zbor in vso upanje njihovih želja [...]

Da je bila »cirkuška blaznost« razširjen tudi izven cirkusa, priča krščanski pisec Tertulijan, ko poroča o norenju množic, še preden so te sploh vstopile v cirkus:

Aspice populum ad id spectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuosum, iam caecum, iam de sponsionibus concitatum.⁸⁵

Poglej množico, ki že z besom prihaja na to prizorišče, že rohni, že je zaslepljena, že je razvneti zaradi stav.

⁸¹ Plinij mlajši, *Pisma* 9.6.2.

⁸² Salvijan, *O Božjem upravljanju* 6.12.

⁸³ Amijan Marcellin, *Zgodovina* 14.6.26.

⁸⁴ Prav tam, 28.4.29.

⁸⁵ Tertulijan, *O spektaklih* 16.1.

O navdušenju nad dirkači in cirkuškimi dirkami, tudi kadar teh ni bilo na sporedu, nadalje piše Amijan Marcellin, ko poroča, kako so plebejske množice ves dan od jutra do večera, v dežju ali soncu, preučevale in razpravljale o dobrih ali slabih lastnosti posameznih dirkačev ter konj:

[...] aut quod est studiorum omnium maximum ab ortu lucis ad vesperam sole fatiscunt vel pluviis, per minutias aurigarum equorumque praecipua vel delicta scrutantes.⁸⁶

Ali pa, kar jim je največja izmed vseh radosti, od sončnega vzhoda do večera prenašajo sonce ali dež, medtem ko do potankosti preiskujejo odlike in slabosti dirkačev in konj.

V nadaljevanju naslika norenje in gorečnost mestnih prebivalcev, ki hitijo proti cirkusu še pred sončnim vzhodom, potem ko zaradi navdušenja sploh niso zatisnili očesa:

[...] exoptato die equestrium ludorum illucescente, nondum solis puro iubare, effusius omnes festinant praecipites, ut velocitate currus ipsos anteeant certaturos: super quorum eventu discissi votorum studiis anxii, plurimi agunt pervigiles noctes.⁸⁷

[...] ob težko pričakovanem dnevu konjeniških iger, še preden se jasno pokaže sončni žarek, vsi nepremišljeno in naglo hitijo, kot da bi s svojo naglico lahko prehiteli same dirkaške vozove: mnogi razdvojeni glede izida in tesnobno zavzeti nad stavami prebedijo cele noči.

Podobno nazorno je Juvenal v satiričnem tonu prikazal velik vpliv, ki ga je imel izid cirkuških dirk na rimske množice in na vzdušje v cesarski prestolnici:

[...] totam hodie Romam Circus capit, et fragor aurem percutit, eventum viridis quo colligo panni. nam si deficeret, maestam attonitamque videres hanc Urbem veluti Cannarum in pulvere victis consulibus.⁸⁸

Danes je v Cirkusu ves Rim in v uho mi udari trušč, iz katerega spoznam, da so zmagali Zeleni. Kajti če bi ti izgubil, bi videl to Mesto tako žalostno in pretreseno, kot takrat, ko sta bila konzula povrnjena v prah pri Kanah.

Najuspešnejši dirkači so bili med množicami oboževani in opevani kot ljudski heroji. Med dirkami so se znašli v središču pozornosti, o čemer ob mnogih pisnih virih pričajo tudi dokazi o vzklikih njihovih imen, ki so jih gledalci

⁸⁶ Amijan Marcellin, *Zgodovina* 14.6.25.

⁸⁷ Prav tam, 28.4.31.

⁸⁸ Juvenal, *Satire* 11.197–201.

množično skandirali v Cirkusu.⁸⁹ Eden izmed takšnih dirkačev je bil »kratkotživ ljubljenec« cesarske prestolnice Scorpis, ki je že pri sedemindvajsetih letih izgubil življenje najverjetneje zaradi nesreče med dirko (*naufragium*). Prav v navezavi nanj in njegovo smrt je Horsmann izpostavil še en pomemben in za gledalce izredno privlačen fenomen cirkuških dirk – izjemno nevarnost, ki so se ji dirkači izpostavljali med vsako dirko, kar je pri občinstvu vzbujalo navdušenje ter občudovanje,⁹⁰ in tega so se dirkači zavedali. Čeprav je bila smrt med dirkanjem pogosto prezgodnja in grozljiva, je pri gledalcih sprožala občutek vznemirjenja, mnogi dirkači pa so jo dojemali kot idealen, s slavo obarvan zaključek življenja. Tako dirkač Evtih (*Eutyches*), ki je na prelomu iz 1. v 2. stoletje nastopal v cirkusu v mestu Tarracu, na svojem nagrobnem spomeniku obžaluje, da mu ni bilo dano umreti v tej cirkuški slavi.⁹¹

Najuspešnejši dirkači so naklonjenost občinstva uživali tudi zunaj cirkuškega dirkališča. Občudovanje in predanost njihovih oboževalcev sta pogosto vodili v izoblikovanje pravega kulta osebnosti. Da je fanatična privrženost navijačev do svojih favoritov segala onkraj zidov cirkusa, priča zapis Plinija starejšega, v katerem je poročal o nekem oboževalcu, ki je bil zaradi smrti svojega najljubšega dirkača Feliksa tako potr, da se je ob pogrebu slednjega še sam vrgel na grmado.⁹²

Cirkuški dirkači in dirke so v Rimu prav tako predstavljale pogosto ter priljubljeno temo pogovorov med vsemi sloji rimske družbe.⁹³ Marcial v nekem epigramu resignirano obžaluje umanjkanje javne pozornosti za svoje verze, dokler bodo zanimivejši pogovori o dirkačih in o njihovih konjih,⁹⁴ medtem ko je v nekem drugem epigramu Skorpa in Zelene označil za politično nedolžno in varno temo pogovora, zaradi katere nihče ne bo kaznovan.⁹⁵ Ob omembi fanatičnega navijača, ki je na pogrebu svojega favorita napravil samomor, je Plinij prav tako zapisal, da je o tem dogodku poročala *acta diurna*, uradno javno glasil, kar ponazarja močno prisotnost cirkuških dirk v rimskem javnem diskurzu.

Podobno kot v primeru današnjih priljubljenih športnikov je tudi med privrženci cirkuških dirkačev prihajalo do posnemanja vzornikov in njihovega življenjskega sloga – od prehrane do praks zdravljenja.⁹⁶ Po poročanju Plinija starejšega naj bi sam cesar Neron, strasten navdušenec nad dirkami z vozovi, dirkače posnemal v načinu zdravljenja poškodb, ki so jih v njegovem času zdravili s pitjem v vodi ali kisu raztopljenih iztrebkov divje prašiča.⁹⁷

89 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 96.

90 Prav tam, 97–98.

91 CIL II 4314 = ILS 5299 = CLE 1279: »nec mihi concessa est morituro gloria circi«.

92 Plinij starejši, *Naravoslovje* 7.186.

93 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 110.

94 Marcial, *Epigrami* 11.1.

95 Prav tam, 10.48.

96 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 114.

97 Plinij starejši, *Naravoslovje* 28.238.

V luči teh pričevanj, ki množice prikazujejo kot oboževalce zvezdniških dirkačev (*amatores aurigae*),⁹⁸ se kritika Plinija mlajšega, da so se obiskovalci Cirkusa navduševali le nad barvami dirkaških mošttev, ne pa tudi nad samimi dirkači, po mnenju Horsmanna izkaže za intelektualno sofistiko, saj je bilo največje navdušenje na cirkuški dirkah pogosteje usmerjeno k najuspešnejšim dirkačem.⁹⁹ Ker pa so ti redno prestopali iz enega moštva v drugo,¹⁰⁰ se na tej točki zastavlja vprašanje, kako so v takšnem primeru ravnali privrženci določenega moštva, ki so se obenem prav tako navduševali nad odhajajočim dirkačem.

DRUŽBENI PRESTIŽ

Najelitnejši dirkači so v cesarskem obdobju kljub svojemu nizkemu poreklu lahko pridobili visoko raven družbenega prestiža.¹⁰¹ To je uspelo še posebej tistim, ki so si s svojimi spretnostmi, zmagami in pogumom prislužili naklonjenost posameznih cesarjev. Tako kot množice in številne pripadnike rimske elite je evforija *furor circensis* zajela tudi nekatere vladarje, še posebej tiste, ki so v tradicionalnem zgodovinopisju veljali za razvpite. V poročilih antičnih piscev, ki so o odnosu teh cesarjev do dirkačev pisali v obliki kritik, zaničevalnih sodb ali posmehljivih in žaljivih komentarjev, se tako najpogosteje na udaru znajdejo Kaligula, Neron, Vitelij, Domicijan, Karakala in Elagabal.

Svetonij in Kasij Dion poročata o veliki naklonjenosti Kaligule cirkuškemu moštvu Zelenih, pri čemer naj bi cesar redno večerjal z njihovimi dirkači in prenočeval v njihovih hlevih.¹⁰² Po Svetoniju naj bi Kaligula celo enemu od svojih favoritov podaril darila (*aporia*) v vrednosti dveh milijonov sestercev,¹⁰³ medtem ko je svojega najljubšega dirkalnega konja – po vsej verjetnosti prav tako zelenega moštva – poimenoval *Incitatus*.¹⁰⁴

Nad cirkuškimi dirkami se je fanatično navduševal tudi Neron, ki je, tako kot Kaligula, že od rosnih let podpiral Zelene.¹⁰⁵ Dirke z vozovi naj bi obiskoval tako pogosto, da kmalu nihče več ni dvomil, da se bo cesar na dan dirk zagotovo prikazal v Cirkusu.¹⁰⁶ Da je cesarjeva strast do cirkuških dirk presega-

98 Izraz izhaja iz nedavno odkrite Avguštinove pridige *Sermo de dilectione Dei et proximi* (*Sermo* 90/A), kjer se je avtor v razpravi o ljubezni do Boga in ljubezni do bližnjega poslužil primerjave z odnosom med dirkačem in njegovimi oboževalci, ki jih je označil kot *amatores aurigae*.

99 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 117.

100 Prestopi med moštvi so bili običajni in pogosti. Nagrobni in častni spomeniki, posvečeni cirkuškim dirkačem običajno navajajo tudi podatke o številu zmag, ki jih je posamezni dirkač dosegel v dresu enega ali več mošttev: gl. CIL VI 10048.

101 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 207.

102 Svetonij, *Kaligula* 55.2; Kasij Dion 59.14.6–7.

103 Svetonij, *Kaligula* 55.2–3.

104 Prav tam, 55.3; Kasij Dion 59.14.7.

105 Svetonij, *Neron* 22.1.

106 Prav tam, 22.1–2.

la meje zdravega razuma, priča poročilo o vzroku smrti njegove druge žene Popeje, ki naj bi jo Neron med nosečnostjo v jezi brcnil, ker ga je okarala, da se je pozno vrnil iz dirk.¹⁰⁷ Neron se je tudi sam preizkušal v vlogi dirkača in tako uresničil svoje dolgoletno željo, ki jo Tacit označil kot *foedum stadium*.¹⁰⁸ Sprva je dirkal na svojih vrtovih na Vatikanu, skrit pred očmi javnosti, nato pa naj bi celo nastopil pred množicami gledalcev na dirkališču v rimskem Cirkusu.¹⁰⁹

Nič kaj manj ni bil s cirkuškimi dirkami obseden kratkovladajoči cesar Vitelij. Po poročanju Kasija Diona naj bi bil ta tako zelo naklonjen moštvu Modrih, da je, podobno kot Kaligula, čas preživel v moštvenih hlevih in oblečen v modro opravo krtačil moštvene konje.¹¹⁰ Svetonij nadalje poroča, da naj bi Vitelij celo ukazal usmrtiti ljudi, ki so žalili Modre,¹¹¹ strast do dirkanja pa prav tako navaja kot razlog za Vitelijevo prijateljstvo s Kaligulo.¹¹² Veliko navdušenje nad cirkuškimi dirkami so viri pripisovali tudi cesarju Domicijanu, ki je celo vpeljal dve novi, sicer kratkoživeči moštvi – Vijolične (*Purpurea*) in Zlate (*Aurata*).¹¹³

Med cesarji, ki so oboževali cirkuške dirke, manj zanesljiva *Cesarska zgodovina* (*Historia Augusta*) poroča o Luciju Veru, ki bi naj podpiral moštvo Zelenih¹¹⁴ in celo izdelal zlat kip njihovega dirkalnega konja z imenom *Volucer* (»Krilati«).¹¹⁵ Redno se je nasladam cirkuških dirk predajal tudi cesar Komod,¹¹⁶ ki naj bi med drugim število dirk tudi povečal.¹¹⁷

Podobno kot Vitelij naj bi za Modre navijal – in navsezadnje v njihovi opravi tudi sam dirkal – cesar Karakala,¹¹⁸ ki je po poročanju Herodijana celo zaukazal poboj množice, ki je bučala zoper dirkača, kateremu je bil naklonjen on sam.¹¹⁹ Še en princeps, za katerega vemo, da je bil naklonjen dirkam, je bil Elagabal,¹²⁰ ki naj bi najuspešnejšega voznika svojega najljubšega moštva Zelenih, Gordija, imenoval na funkcijo poveljnika rimske mestne straže (*praefectus vigilum*);¹²¹ verjetno pa je višje položaje podelil tudi drugim dirkačem, ki jih je favoriziral.¹²²

107 Prav tam 35.2; Tacit, *Anali* 16.6.

108 Tacit, *Anali* 14.14.

109 Prav tam, 14.14; Svetonij, *Nero* 22.2.

110 Kasij Dion 64.5.1.

111 Svetonij, *Vitelij* 14.3.

112 Prav tam, 4.1.

113 Svetonij, *Domicijan* 7.1; Kasij Dion 67.4.4.

114 *Cesarska zgodovina*, *Ver* 4.8.

115 Prav tam, 6.2.

116 Kasij Dion 73.9.1, 10.2.

117 *Cesarska zgodovina*, *Komod* 16.9; Kasij Dion 73.16.2.

118 Kasij Dion 78.10.3

119 Herodijan, *Zgodovina cesarstva* 4.6.4.

120 Kasij Dion 80.14.2.

121 *Cesarska zgodovina*, *Elagabal* 12.1, 6.3.

122 Prav tam, 6.3, 15.1; Herodijan, *Zgodovina cesarstva* 5.7.7.

Čeprav se v ohranjenih virih navdušenje nad dirkami in dirkači pripisuje predvsem razvpitim in degeneriranim cesarjem, Horsmann opozarja, da je prav ta naklonjenost vladarjev do cirkuških dirk, še posebej pa njihovo posne-manje dirkačev, dolgoročno nedvomno okrepilo družbeni položaj ter občutno povečalo ugled slednjih.¹²³

O prestižu, ki so ga uživali najuspešnejši dirkači, nazorno pričajo tudi monumentalni častni in nagrobni spomeniki,¹²⁴ kipi v naravni velikosti, po-stavljeni v Rimu¹²⁵ ter ostale upodobitve na grafitih, mozaikih, sarkofagih, ke-ramikah, steklu, oljenkah in drugih vsakdanjih predmetih.¹²⁶

Navsezadnje je v navezavi na visok družbeni prestiž treba omeniti še mo-žnost akumulacije ogromnega premoženja, ki so si ga lahko prislužili nekateri najuspešnejši dirkači in o katerem poročajo tako pisni kot tudi epigrafski viri.¹²⁷ Vendar bi storili napako, če bi takšna pričevanja o enormnih bogastvih jemali kot splošno merilo finančnega položaja rimskih dirkačev kot posebne druž-bene skupine. Tako kot v drugih poklicnih in socialno-ekonomskih skupinah rimske družbe, se je tudi med dirkači oblikovala hierarhija, razdeljena na več razredov z velikimi razlikami v premoženju in stopnji prestiža. Na vrhu te hierarhično urejene družbene skupine se je nahajala elitna manjšina dirkačev (*miliarii*), o katerih najpogosteje prebiramo v pisnih virih in o katerih največ podatkov posredujejo do danes ohranjeni monumentalni spomeniki.¹²⁸ Šlo je za peščico najuspešnejših in najbolj uveljavljenih dirkačev, ki so spričo svo-jih uspehov nastopali najpogosteje, zlasti na dirkah z najvišjimi denarnimi nagradami.¹²⁹ Za večino dirkačev pa je bilo dirkanje manj donosno, kot se zdi na prvi pogled. Na podlagi redkih arheoloških virov, ki pričajo o obstoju manj premožnejše večine je očitno, da so se njihove življenjske razmere pre-cej razlikovale od življenjskih razmer peščice najslavnejših in najuspešnejših *agitatores*.¹³⁰

123 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 107–109.

124 Najbolje ohranjen in najnazornejši primer je spomenik, postavljen v čast dirkaču Gaju Apuleju Diokleju (CIL VI 10048). Za več gl. Horsmann, *Die Wagenlenker*, 115–123.

125 O obstoju kipov, posvečenih najuspešnejšim dirkačem, pričajo razni pisni (Lucijan, *Nigrin* 29.1, Marcial, *Epigrami* 5.25.9–10, *Codex Theodosianus* 15.7.12) in arheološki viri. Prim. Horsmann, *Die Wagenlenker*, 124–128; Bell, »A Roman Bust of a Charioteer«, Bell, »The Face of Victory?«, Dunbabin, »The Victorious Charioteer on Mosaics and Related Monuments«.

126 Prim. Bell, »The Face of Victory?«, Dunbabin, *Theater and Spectacle in the Art of the Roman Empire*, 138–170.

127 Juvenal, *Satire* 7.112–114, 7.243; Marcial, *Epigrami* 10.74; CIL VI 10048 dokazuje, da je Dioklej v štiriindvajsetletni karieri skupno zaslužil slabih 36 milijonov sestercev.

128 Horsmann, *Die Wagenlenker*, 161 op 57. Takšne monumentalne nagrobne in častne spomenike, izklesane iz kvalitetnega marmorja, ki so se do danes ohranili, so si navsezadnje lahko privoščili le najbogatejši in najuspešnejši dirkači.

129 Prav tam, 160–163.

130 Prav tam, 160–163.

ZAKLJUČEK

Na podlagi literarnih, epigrafskih in ostalih arheoloških virov lahko sklepamo, da so rimski dirkači uživali precej ambivalenten, če ne celo paradoksalen družbeni položaj. V najširšem smislu so ga zaznamovala nasprotja med formalnim stališčem rimske literarne elite – v sklopu katerega so bili protagonisti cirkuških dirk zaničevani kot nizkotni povzpetniki – ter občudovanjem mestnih množic, ki so dirkače obravnavale kot zvezdniške junake. V ožjem okviru, ki ga zaznamuje zgolj odnos rimskega višjega sloja do dirkačev, pa je bil ta družbeni položaj zaznamovan z dialektiko »izvencirkuške« prezirljivosti in »cirkuške« navdušenosti.

Če je bil prezir do dirkačev, ki ga odseva rimska literarna tradicija, dejansko razširjen med rimsko elito v vsakdanjem »izvencirkuškem« življenju, se zdi, da se je v trenutkih samih dirk razblinil – ali vsaj popustil – ko je tudi pripadnike rimskega višjega sloja ob mestnih množicah in nekaterih cesarjih preplaval *furor circensis*.

Ta protislovja v obravnavi cirkuških dirkačev je opazil že Tertulijan, s čigar mislijo lahko sklenemo to razpravo:

Quanta perversitas! Amant quos multant, depretiant quos probant, artem magnificent, artificem notant. Quale iudicium est, ut ob ea quis offuscetur, per quae promeretur?¹³¹

Kakšna sprevrženost! Ljubijo tiste, ki jih kaznujejo, zaničujejo tiste, ki jih priznavajo; občudujejo umetnost, umetnika pa grajajo. Kakšna sodba je to, da je nekdo omadeževan prav zaradi tega, s čimer si je pridobil veljavo?

Rok Ribič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
rok.ribic050@gmail.com

BIBLIOGRAFIJA

- Auguet, Ronald. *Cruelty and Civilization: The Roman Games*. New York: Routledge, 1994.
- Bell, Sinclair. »A Roman Bust of a Charioteer in the Musée des Beaux-Arts, Budapest and Related Representations: A Forgotten Genre of Ancient Art.« *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* 124 (2020): 35–65.
- Bell, Sinclair. »Horse Racing in Imperial Rome: Athletic Competition, Equine Performance, and Urban Spectacle.« *The International Journal of the History of Sport* 37, št. 3–4 (2020): 183–232.

¹³¹ Tertulijan, *O spektaklih* 22.3–4.

- Bell, Sinclair. »Roman Chariot Racing: Charioteers, Factions, Spectatos.« V: *A companion to sport and spectacle in Greek and Roman antiquity*, ur. Paul Christensen in Donald G. Kyle, 492–504. Malden: John Wiley & Sons, 2014.
- Bell, Sinclair. »The Face of Victory? A Misidentified Head in Rome and the The Face of Victory? A Misidentified Head in Rome and the »Problem« of Charioteer Portraits »Problem« of Charioteer Portraits.« V *Le Cirque Romain et son image*, ur. Jocelyne Nelis-Clément in Jean-Michel Roddaz, 393–411. Bordeaux: Ausonius, 2008.
- Berger, Adolf. »Infamia.« V: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991.
- Dunbabin, Katherine. »The Victorious Charioteer on Mosaics and Related Monuments«. *American Journal of Archaeology* 86, št. 1 (1982): 65–89.
- Dunbabin, Katherine. *Theater and Spectacle in the Art of the Roman Empire*. Ithaca: Cornell University Press, 2016.
- Dunkle, Roger. »Overview of Roman Spectacle«. V: *A companion to sport and spectacle in Greek and Roman antiquity*, ur. Paul Christensen in Donald G. Kyle, 381–394. Malden: John Wiley & Sons, 2014.
- Edwards, Catharine. »Unspeakable Professions: Public Performance and Prostitution in Ancient Rome«. V: *Roman Sexualities*, ur. Judith P. Hallett in Marilyn B. Skinner, 66–95. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Forichon, Sylvain. »Furor circensis: étude des émotions et des expressions corporelles des spectateurs lors d'une course de chars.« *Nikephoros: Zeitschrift für Sport und Kultur in Altertum*, 25 (2012): 159–203.
- Futrell, Alison. *The Roman Games: A Sourcebook*. Malden: Blackwell Publishing, 2006.
- Gamauf, Richard. »Pro virtute certamen: Zur Bedeutung des Sports und von Wettkämpfen im klassischen römischen Recht.« V: *Sport und Recht in der Antike*, ur. K. Harter-Uibopuu in T. Kruse, 275–308. Dunaj: Holzhausen Verlag, 2014.
- Houston, Jordon. »Putting on a Show: The Organisation and Cost of Entertainment in the Cities of Rome's Empire.« Doktorska dizertacija. University of London, 2021.
- Leppin, Hartmut. »Between marginality and celebrity: Entertainers in Roman society.« V: *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*, ur. Michael Peachin, 660–678. New York: Oxford University Press, 2011.
- Levick, Barbara. »The Senatus Consultum from Larinum.« *The Journal of Roman Studies* 73 (1983): 97–115.
- Mammel, Kathryn. »Ancient Critics of Roman Spectacle and Sport«. V: *A companion to sport and spectacle in Greek and Roman antiquity*, ur. Paul Christensen in Donald G. Kyle, 603–616. Malden: John Wiley & Sons, 2014.
- Rawson, Elizabeth. »Chariot-Racing in the Roman Republic.« *Papers of the British School at Rome* 49 (1981): 1–16.
- Wacke, Andreas. »Gloria und virtus als Ziel athletischer Wettkämpfe und die Unbescholtenheit der Athleten sowie die erlaubten Sportwetten nach römischen Rechtsquellen.« V: *Kultur(en). Formen des Alltäglichen in der Antike. Festschrift für Ingomar Weiler zum 75. Geburtstag*, ur. P. Mauritsch in C. Ulf, 193–236. Gradec: Leykam Buchverlag, 2013.
- Wiedemann, Thomas. *Emperors and Gladiators*. London: Routledge, 1992.
- Wistrand, Magnus. *Entertainment and Violence in Ancient Rome: The Attitudes of Roman Writers of the First Century A. D.* Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, 1992.

IZVLEČEK

Čeprav je o rimskih dirkah z vozovi kot eni izmed najpriljubljenejših zvrsti rimskega športnega spektakla, znanega razmeroma veliko, pa stvarnost njihovih protagonistov v marsičem ostaja nejasna. Cirkuški dirkači (*agitatores*, *aurigae*) so v socialno-ekonomskem okviru rimskega cesarstva predstavljali kompleksen in večplasten družbeni fenomen. Pričujoči prispevek na podlagi izbranih pisnih virov in epigrafskih spomenikov obravnava njihov osebno-pravni status in z njim povezan problem infamije (*infamia*) ter osvetljuje vsestransko ambivalentnost, ki je zaznamovala njihov družbeni položaj. Podrobnejša analiza literarnih virov iz obdobja cesarstva razkrije, da odnos rimskih višjih družbenih slojev do dirkačev ni bil tako enoplasten, kot se zdi na prvi pogled. Čeprav so se pripadniki rimske elite formalno zavzemali za prezir, zaničevanje in diskriminacijo nastopajočih v cirkusu, so ti isti posamezniki cirkuške dirke redno obiskovali in se nad dirkači celo navduševali.

Ključne besede: rimski cirkus, *agitatores*, družbeni položaj, pravni položaj

ABSTRACT

Clamosi Gloria Circi: Famous Roman Charioteers and Their Social Status during the Principate

Although Roman chariot racing is known to have been one of the most popular types of Roman sporting spectacle, the real circumstances of its protagonists remain unclear in many respects. Charioteers (*agitatores*, *aurigae*) represented a complex and multifaceted social phenomenon in the socio-economic context of the Roman Empire. Based on selected written sources and epigraphic monuments, this article discusses their personal legal status and the related problem of infamy (*infamia*) and highlights the multifaceted ambivalence that characterised their social position. A more detailed analysis of literary sources from the imperial period reveals that the attitude of the Roman upper classes towards charioteers was not as uniform as it seems at first glance. Although members of the Roman elite formally advocated contempt, disdain, and discrimination against circus performers, these same individuals regularly attended circus races and even cheered on the charioteers.

Keywords: Roman circus, *agitatores*, social status, legal status